

Андросова-Байда Дарина Олександрівна
кандидат історичних наук, Дніпропетровський національний
університет залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна, доцент кафедри
українознавства;

Барабаш Наталя Олександрівна,
кандидат історичних наук, Криворізький факультет національного
університету “Одеська юридична академія”, завідувач кафедри гуманітарних і
соціально-економічних дисциплін

Петербург в історії роду Білозерських (у ХІХ – на початку ХХІ ст.)

В статті висвітлено роль Петербургу в історії роду Білозерських, численні представники якого мали прямі (навчання, проживання) або опосередковані (інтелектуальні зв'язки, листування) зв'язки з цим містом.

Ключові слова: *Петербург, представники роду Білозерських, сімейна історія*

В статье освещена роль Петербурга в истории рода Белозерских, многие представители которого имели прямые (обучение, проживание) или опосредованные (интеллектуальные связи, переписка) связи с этим городом

Ключевые слова: *Петербург, представители рода Белозерских, семейная история*

In this article, the role of St. Petersburg in the history of Belozersky's family, many representatives of whom had direct (education, residence) or mediated (intellectual connections, correspondence) connections with this city was considered.

Keywords: *St. Petersburg, representatives of Belozersky's family, family history*

В сімейній історії важливу роль відіграє мережа географічних локалізацій родини. Місце проживання визначає стиль життя, вказує на діапазон потенційних життєвих сценаріїв (міський, сільський стилі життя; відмінності у

можливостях самореалізації у великих та малих містах). Показово, що в теорії соціальних трансмісій (Д. Берто, І. Берто-В'ям), географічна локалізація роду репрезентована як важлива частина соціального капіталу, складаючи поряд із соціальним статусом його нематеріальний еквівалент [5]. Мапу міграційних процесів представників родини можна розглядати як свідчення соціальної динаміки (професійна кар'єра, творчий шлях, заміжжя тощо).

Діяльність окремих представників роду та сімейні стосунки всередині роду Білозерських привертала увагу дослідників ще в ХІХ ст., але ґрунтовні розвідки, присвячені історії цього українського роду, з'явилися лише на рубежі ХХ-ХХІ ст. і належать О. Федоруку, Л. Зеленській, Н. Барабаш.

Історія роду Білозерських в першу чергу пов'язана з Чернігово-Сіверщиною, що входила до складу Російської імперії. Засновник роду Йосип Білозерський, який служив на козацькій службі, в 1740 р. придбав землі поблизу м. Борзна, де і був згодом похований [6, од. зб. 32141]. Даний вибір місця проживання сприяв спорідненню цього роду з визначними козацько-старшинськими родами Силевичів, Риб, Соханських, Полуботків, Костенецьких, Кулішів та іншими.

З північною столицею Російської імперії прямо або опосередковано були пов'язані представники обох гілок роду Білозерських, що походили від онуків Йосипа – Данила Васильовича та Михайла Васильовича Білозерських.

Як приклад інтелектуальних зв'язків родини Білозерських із Санкт-Петербурзьким інтелектуальним осередком можна розглядати листування Михайла Васильовича Білозерського з Данилом Михайловичем Кавунником-Велланським – відомим анатомом, фізіологом і натурфілософом, що походив з козацького роду з Борзенщини [8, С. 227]. Листування припадає на початок ХІХ ст., частина листів Велланського до Михайла Васильовича зберігається у фонді ІІІ Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

Цікаво, що саме завдяки М. Білозерському, Д. Велланський отримує благозвучну заміну “простонародному” прізвищу Кавунник, яке, за спогадами М. Розанова, часто ставало приводом для насмішок над маленьким Данилом з боку однолітків. У спогадах про Д. Велланського, які М. Розанов надрукував на сторінках “Руського вісника” в 1867 р. зазначається, що Білозерський запропонував Кавуннику взяти прізвище – похідне від слова *vaillant* через його любов до суперечок: “Да будь же ты Велланский! Название по тебе: ты ведь любишь спорить, и кто не свяжись с тобой, ты никому не уступишь, всякого переспоришь” [20, С. 101]. Автор також наводить цікавий випадок з життя Данила Михайловича, безпосередньо пов’язаний із вдалим вибором прізвища – під час однієї із закордонних подорожей Д. Велланський в Польщі познайомився із родиною Велланських, які гостинно прийняли його, впевнені, що він є їхнім родичем. За свідченням Розанова, в одному з листів до М. Білозерського Д. Велланський, розповідючи про цей випадок, дякує йому за чудову пораду, яка стала причиною “краткого, но приятного отдыха в дороге путешественнику” [20, С. 101].

Перші міграції представників роду до Санкт-Петербурга були пов’язані з отриманням спеціальної освіти. Зокрема, для навчання у II Кадетському корпусі до Петербурга були відправлені сини Михайла Васильовича Микола, Олександр і Олімпій. Відзначимо, що можливість безкоштовного навчання вони отримали через протекцію О. Кочубея, який надавав допомогу вдові М. В. Білозерського Мотроні Василівні через родинні зв’язки.

В кін. 1840-х рр. у зв’язку із навчанням молодших братів в Кадетському корпусі, до Петербурга перебирається старший син Мотрони Василівни Віктор Михайлович Білозерський. Він відіграв важливу роль у долі кирило-мефодіївців після викриття товариства навесні 1847 р.: займався справами молодшого брата Василя Білозерського та зятя Пантелеймона Куліша, які під час слідства знаходились у Петропавлівській фортеці, підтримував молодшу сестру Олександрю Білозерську-Куліш. Згодом Віктор допомагав звільнити із

заслання П. Куліша, опікувався долею М. Костомарова [18, С.132]. Наприкінці 1850-х рр. Віктор повернувся до родового маєтку Мотронівки, але контакти з рідними, що знаходились у Петербурзі, не переривав [13, С. 137].

Середина 50-х рр. XIX ст. позначена формуванням у Санкт-Петербурзі української Громади, найбільшим досягненням якої було започаткування та видання українського часопису “Основа” (1861-1862 рр.). З діяльністю цієї організації пов’язані долі представників обох гілок роду Білозерських. Серед представників старшої гілки слід згадати Карпа Івановича Білозерського, який, перебуваючи в Петербурзі часто відвідував редакцію «Основи» та встановив дружні стосунки з представниками петербурзької Громади: Г. Честахівським, О. Кістяківським, М. Костомаровим та іншими [12, С. 504].

Варто відзначити, що активну участь у діяльності Громади приймали представники молодшої гілки роду: Василь Михайлович (редактор “Основи”), його сестри Надія та Олександра, а також молодший брат Олімпій. Важливою постатю комунікативної мережі залишався чоловік О. Білозерської Пантелеймон Куліш.

Петербурзький період в житті Надії Михайлівни Білозерської розпочався після її розлучення з Миколою Забілою. Завдяки подружжю Кулішів вона увійшла до кола петербурзької української інтелігенції. Відомості про цей період життя Надії Михайлівни знаходимо у спогадах Ганни Барвінок: “Тоді саме розгорілась наша робота. І завели і типографію українську, і магазин українських мод, і вишивок, українських сорочок і таке інше. І на Кавказ вишивки посилали. І дівчину з Києва у свій магазин прийняли, я грамоті учила, сестра всяким штукам” [9, С. 20]. У Петербурзі Н. Білозерська-Забіла познаймилася та зійшлася у невінчаному шлюбі з літератором та видавцем М. Симоновим-Номисом. Одна з чотирьох дочок Надії Михайлівни від цього шлюбу, Надія Кибальчич, стала відомою українською письменницею.

Не маючи власних дітей, подружжя Кулішів опікувалося долею племінників та племінниць, зокрема, приймало активну участь у вихованні

Марії Іллівни Боголюбцевої. На початку 1850-х рр. дівчина навчалася у приватному пансіоні madame Мейєр у Петербурзі і бувала у Кулішів щонеділі. Згодом вона все свідоме життя знаходилася під впливом П. Куліша [13, С. 74, 91].

Для Василя Михайловича Білозерського переїзд до Петербурга співпав з початком подружнього життя з Надією Білозерською-Ген. Цікаво, що петербурзький період життя позначився формуванням активної громадської позиції Надії Олександрівни. У 1863 р. Н. Білозерська захопилася «жіночим питанням» і проектуванням товариства «жіночої праці», поради щодо створення цієї організації їй були надані М. Костомаровим. Внаслідок їх спільної діяльності та старань Н. Стасової і М. Трубникової було створено невеличке товариство перекладачок, яке проіснувало до 1865 р. [19, С. 64].

Наприкінці 1860-х рр. цей шлюб розпався і Надія Олександрівна залишилась сама з трьома дітьми, доля яких в подальшому була пов'язана з Петербургом. Згодом, займаючи активну громадську позицію, Надія Олександрівна прилучилася до розвитку жіночого руху (зокрема, брала участь у заснуванні Вищих жіночих курсів); певний час була літературним секретарем М. Костомарова, навіть написала про нього спогади [19, С. 57].

Від шлюбу з В. М. Білозерським Надія Олександрівна мала трьох дітей: доньку та двох синів. Старшого з синів було названо Тарасом на честь Т. Шевченка, який був його хрещеним батьком. Збереглася цікава записка Василя Білозерського: "Поспишаю до Вас, дорогой нам Кобзарю, Тарасе Грыгоровычу, з висткою: сегодни ранком, в 1/2 4-й годыны, дав нам Бог сына. Маемо надию, що Вы не одмовытєсь з намы покуматьєся; благословить же малого козака на вырист и на розум..." [15, С. 139.].

Другим сином В. Білозерського був Микола Васильович Білозерський. Його було названо на честь Миколи Івановича Костомарова, який був його хрещеним батьком, а хрещеною матір'ю була О. Білозерська-Куліш [4, од. зб. 30004, Арк.1].

Доньку В. М. та Н. О. Білозерські назвали Лідією. В середині 1880-х рр. її було видано заміж [14]. Подальша доля Л. В. Білозерської невідома.

З листів Василя Михайловича Білозерського до подружжя Кулішів [3, С. 64] відомо, що він був одружений вдруге на польці Єлизаветі Миколаївні Азанчевській (невінчаний шлюб). Скільки народилося дітей від цього шлюбу, достеменно невідомо, але в листах згадуються Софія-Марія, Ганна, Василь, Олімпій. Інформації про долю дітей від другого шлюбу В. М. Білозерського залишилось дуже мало, але достеменно відомо, що життєві шляхи деяких з них були пов'язані з Петербургом.

З листування Василя Васильовича Азанчевського з П. Кулішем, яке починається з лютого 1890 р. і триває до 30 січня 1896 р., дізнаємося, що Василь на початку 1890-х рр. виконував доручення Пантелеймона Олександровича стосовно друкування його творів у Санкт-Петербурзі (“Пани і козаки”, “Омут”) [2]. В. Азанчевський повідомляв Куліша про свою любов до музики, писав про наміри написати оперу. В одному з листів він інформує про надіслання музичного твору на конкурс камерної музики. П. Куліш надав йому рекомендаційний лист до кн. Шаховського з проханням посприяти у працевлаштуванні. Також ним була надана допомога у друкуванні творів В. Азанчевського “Ссора” та “Весна” [10, С. 139-141].

Певні відомості про життя Азанчевських в Санкт-Петербурзі подані у довідниках “Весь Петербург” за 1911, 1912, 1916, 1917, 1923 рр. З них дізнаємося, що в цьому місті в ці роки проживав не тільки Василь Васильович, але й його молодша сестра Ганна Василівна. На жаль, про життя цієї представниці роду відомостей дуже мало. Збереглися дані про те, що Ганна Азанчевська мала слабе здоров'я і Куліші постійно передавали кошти на її лікування за кордоном. Маючи музичні здібності, вона брала уроки музики у А. Рубінштейна, який “одобрительно отзывался о её таланте” [1].

Наприкінці XIX ст. представники старшої гілки роду, а саме сини відомого колекціонера та видавця Івана Івановича Білозерського – Віктор, Георгій та

Іван, з Італії переїжджають до Петербурга для навчання в Німецькій гімназії. [3, С. 65]. В подальшому всі троє проживатимуть на території Російської імперії.

Найбільше відомостей про проживання у Петербурзі на рубежі XIX – XX ст. ми маємо про старшого сина Василя Михайловича Білозерського Тараса. Відомо, що він закінчив Петербурзьку медико-хірургічну академію. Згодом працював штатним лікарем Обухівської лікарні для бідних (1896-1905 рр.), яка знаходилася за адресою Фонтанка, буд. 106, в подальшому став доктором медицини, дійсним статським радником. Найвірогідніше, що робота лікарем була для нього своєрідним хобі, оскільки вже з 1899 р. Т. Білозерський обіймає посаду директора російського товариства “Нафта” і стає відомим підприємцем. Він мав у власності нафтові ділянки у бакинському районі, при цьому був директором, головою правління, членом правління багатьох бакинських компаній; перелік його посад подається на сайті «Наш Баку»: «Председатель правлений: Общества подрядного бурения и химического завода "Э. Ф. Биеринг", нефтепромышленного и торгового "Варинские технико-химические заводы И. Н. Тер-Акопова", товарищества типографии "Р. Голике и А. Вильбрэг", Каспийского машиностроительного и котельного завода, нефтепромышленного и пароходного "П. Ф. Колесников с Сыновьями", "Металлизатор", "Нафталанского нефтепромышленного, "Биохром". Директор: Товарищества механических и чугунолитейных заводов "Молот", нефтепромышленного "И. Н. Тер-Акопов", нефтепромышленного "Шихово", нефтепромышленного "Эмба", общества механических производств "М. Г. Алибегаи". Член правлений: английского "Англо- Русского Максимовского общества", Алшеронского нефтяного, нефтепромышленного "Арамазд", Волжско-Черноморского торгово-промышленного, нефтепромышленного "А. И. Манташев и К", "Русская Пуицолина", С-Петербургского нефтепромышленного, нефте - промышленного "Эмба-Каспий", Нефтепромышленного общества Терской Области. Председатель ликвидационной комиссии нефтепромышленного общества "А. С. Меликов и

К"» [22]. У січні 1913 р. Т. В. Білозерський виступив вкладником торгового дому у формі товариства на вірі «С. М. Прокудин-Горский и К» [21].

Займаючи високі посади й маючи великі статки Т. Білозерський у 1913 р. купує за адресою вул. Велика Дворянська, буд. 25 особняк, який був побудований у 1874 р. архітектором А. Парландом для почесної громадянки Глушкової в російському стилі. Перебудовою особняка у неокласичному стилі займається А. Оль. Сьогодні у даному будинку (сучасна адреса: вул. Куйбишева, буд. 25) розташована дитяча міська поліклініка № 19. У приміщенні збережено мармурові сходи, герб роду Білозерських над каміном та деякі інші деталі інтер'єру; у конференц-залі зберігаються меблі (дубовий стіл на 25 персон, фортепіано та інш.) [17]. Крім цього особняку у власності Тараса Васильовича перебував будинок на розі вулиць Колпинська, буд. 20-а та В. Зеленіна, буд. 7-б, де розміщувався 113-й міський лазарет. Також Т. Білозерський мав у власності заміський будинок, який знаходився у фінському селі Кайпіала (нині с. Уткіно) на Карельському перешийку [11].

Публікуючи у 1918 р. листи П. Куліша до Н. Білозерської-Ген, Павло Зайцев подав таку примітку про Т. Білозерського: «З дітей В. М. та Н. О. Білозерських живий і досі в Петербурзі Тарас Вас. Білозерський, хрещеник Шевченка, лікар, по політичним поглядам – крайній правий, був гласним Петерб[урзької] міськ[ої] Думи» [16, С. 116].

Щодо особистого життя Тараса Васильовича, то сьогодні відомо лише ім'я його дружини Поліни Іванівни, яка згадується у алфавітному довіднику «Весь С.-Петербург за 1917 г.». Інформація про дітей від цього подружжя відсутня.

Революційні події 1917-1920-х рр. кардинально змінили долю Т. Білозерського, як і інших представників дворянсько-підприємницької еліти Росії. Згідно з інформацією сайту «Дом русского зарубежья им. А. Солженицына» відомо, що він емігрував до Франції, де в 1920-1921 рр. був членом «Ділового комітету» допомоги Російській Армії. Життя Тараса Васильовича Білозерського закінчилося 19 вересня 1925 р. у Парижі [7].

Певну інформацію маємо і про молодшого брата Тараса Васильовича – Миколу Васильовича Білозерського. Він закінчив у Петербурзі Лісний інститут. У довідниках “Весь С.-Петербург” за 1915 та 1917 роки міститься інформація про його роботу в корпусі лісничих. Також відомо, що він був дійсним членом Імператорського Археологічного інституту. В довіднику за 1917 р. подана інформація про дружину М. Білозерського – Аделаїду Петрівну.

Наразі маємо інформацію про представників молодшої гілки Білозерських, а саме нащадків Олімпія Михайловича Білозерського. На сьогодні в Петербурзі проживає прапрапраонука О. Білозерського Наталя Леонідівна Ямова (в дівоцтві Янкевич) зі своєю родиною.

Таким чином, Петербург відіграв важливу роль в історії роду Білозерських, неодноразово стаючи місцем тимчасового або постійного проживання окремих представників та родин роду.

Список джерел та літератури:

1. Азанчевский О. В. Письмо к П. Кулишу от 01.11.1888 г.. – Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф.І, од. зб. 29526.
2. Азанчевський Василь Васильевич Письма к П. и А. Кулишам.- ЧЛМК, А-4574-4599
3. Барабаш Н.О. Рід Білозерських і культурний світ України ХІХ – початку ХХ століть / Н. О. Барабаш. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 264 с.
4. Белозерский Вас. М. Письма Кулиш Александре Мих. (1849, 1856, 1858, 1867, 1890-91, 1897). – ІР НБУВ. – Ф.1, од. зб. 30001-30012.
5. Берто Д., Берто-Вьям И. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях/ Д. Берто, И. Берто-Вьям // Социс. – 1992. - № 12. – С. 132-140; 1994. - №2. – С. 62-67.
6. Білозерський Г. І. Листи до В. Л. Модзалевського.- ІР НБУВ.- Ф. 10, од. зб. 32137 – 32141.
7. Волков С. Белое движение / С. Волков// [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www.bfrz.ru/data/beloie_dvizgenie_volkov/personalii_volkov_2.pdf (з екрану 30.04. 2011 р.)
8. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 кн. / Наукове товариство ім. Шевченка ; В. Кубійович (гол. ред.). – Репр. відтворення вид-ня 1955–1984 років. – Л.: НТШ, 1993. – Т. 1. – С. 227.
9. Зеленська Л. Ганна Барвінок (Життєпис на основі епістолярної спадщини)./ Л. Зеленська. – Чернігів, 2001. – 130 с.
10. Зеленська Л. Матеріали про життя і творчість П. Куліша (за фондами Чернігівських музеїв)/ Л. Зеленська //Література та культура Полісся. – Вип.15. – Спадщина

- П. Куліша в сучасних дослідженнях/ Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: НДПУ, 2001. – С. 136-179.
11. Інформаційний портал: Выборг. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.vbrg.ru/articles/istorija_vyborga/istorija_nekotorykh_naselennykh_punktov/u_-_ja/ (з екрану 30.04. 2011 р.).
 12. Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874-1885). У двох томах. / О. Ф. Кістяківський – К., 1994. – Т.1 (1874-1879).
 13. Куліш П. Листи до М. Д. Білозерського. / П. Куліш – Упорядкування, вступна стаття й коментар О. Федорука. – Львів-Нью-Йорк, 1997. – 224 с.
 14. Куліш П. О. Лист до Н. О. Білозерської-Ген (копія). – ІР НБУВ. – Ф.Х, од. зб. 16804.
 15. Лист В. М. Білозерського до Т. Г. Шевченка // Киевская старина. – 1905. - №2. – С. 139.
 16. Листи Куліша до Н. Ол. Білозерської.[Подав П. Зайцев] // Наше минуле (Київ). – 1918. – кн.3. – С.114-124.
 17. Петербург. Особняк Т. В. Белозерского, 1913-1914 гг. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://babs71.livejournal.com/168480.html> (з екрану 30.04. 2011 р.).
 18. Письма Н. И. Костомарова к В. М. и Н. М. Белозерским // Киевская старина. – 1897. - №10. – С.132 –142.
 19. Пінчук Ю. Історіографічне значення мемуарів Надії Білозерської про Миколу Костомарова / Ю. Пінчук // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 5. Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.10. – У 2-х ч. – Частина друга: Історіографія. – К., 2000. – С.52-71.
 20. Розанов Н. И. Воспоминания о Данииле Михайловиче Велланском / Н. И. Розанов // Русский вестник. – 1867. – Т. 72 (Ноябрь). – С.99-138.
 21. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oldcolor.livejournal.com/10566.html> (з екрану 30.04. 2011 р.).
 22. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ourbaku.com/index.php5/%D0%94%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80_%D0%91%D0%B0%D0%BA%D1%83 (з екрану 30.04. 2011 р.).